

Аграрна історія в іменах

Agrarian history in names

UDC 94:334.73:631.11(477-22)»18/19»]:929ЛєВІТСЬКІЙ(045)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-31-Kornovenko-Pasichna>

Serhii Kornovenko

Doctor of History, Professor, Director of the Research Institute of Peasantry and Agrarian History Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Yulia Pasichna

PhD (History), specialist of PhD department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7357-7623>

e-mail: pasichna_yulia@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Kornovenko, S. & Pasichna, Yu. (2024). The agrarian perspective of Mykola Levytsky's cooperative views and activities. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 31, 96-106. (In English). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-31-Kornovenko-Pasichna>

THE AGRARIAN PERSPECTIVE OF MYKOLA LEVYTSKY'S COOPERATIVE VIEWS AND ACTIVITIES

Abstract. In the latest scientific historical literature, various aspects of the multifaceted figure of the “father of artel” are objectively covered. At the same time, it is not about the agrarianist aspect of cooperative ideas and practices of M. Levytskyi. With this in mind, the authors found out the agrarianist context of Mykola Vasyliovych's cooperative thoughts.

The authors of the article aim to reveal the agrarian context of Mykola Levytsky cooperative thoughts.

Conclusions. Thus, comparing the intellectual and practical heritage of M. Levytsky with the theoretical heritage of agrarianism allows us to reasonably conclude that there is an agrarian context in Mykola Levytsky cooperative reflections. Like the agrarians, he did not absolutize the role and importance of cooperation in the peasant world of the second half of the nineteenth and first third of the twentieth centuries, but he gave it a prominent place. Adhering to a peasant-centered approach, the “artel father” identified cooperation in general and agricultural artels in particular as an alternative, a “third way” to the models of development of the peasant world of that time: socialism (Marxism) and capitalism. He understood the peasantry and peasant farms as a social and economic basis, the progress of which (in a broad sense) would be ensured by cooperation as a voluntary self-organization of peasant individuals.

Keywords: M. Levytskyi, “father of artel”, cooperation, artel, agrarianism.

Сергій Корновенко

доктор історичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Юлія Пасічна

кандидат історичних наук, фахівець відділу аспірантури, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7357-7623>

e-mail: pasichna_yulia@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Корновенко С., Пасічна Ю. Аграристський ракурс кооперативних поглядів і діяльності Миколи Левитського. *Український селянин*. 2024. Вип. 31. С. 96-106. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-31-Kornovenko-Pasichna>

АГРАРИСТСЬКИЙ РАКУРС КООПЕРАТИВНИХ ПОГЛЯДІВ І ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО

Анотація. У новітній науковій історичній літературі предметно висвітлено різні аспекти багатогранної постаті «артільного батька». Водночас не йдеться про аграристський ракурс кооперативних ідей і практик М. Левитського. Зважаючи на це, автори з'ясували аграристський контекст кооперативних розмислів Миколи Васильовича.

Автори статті ставлять за мету розкрити аграристський контекст кооперативних розмислів Миколи Васильовича.

Висновки. Зіставлення інтелектуальної та практичної спадщини М. Левитського з теоретичним надбанням аграризму уможливило обґрунтований висновок про наявність аграристського контексту в кооперативних розмислах Миколи Васильовича. Як і аграристи, не абсолютизуючи роль і значення кооперації у селянському світі другої половини XIX – першої третини XX ст., він відводив їй чільне місце. Дотримуючись селяноцентричного підходу, «артільний батько» кооперацію загалом і хліборобські артілі зокрема ідентифікував як альтернативу – «третій шлях» тогочасним моделям розвитку селянського світу: соціалізму (марксизму) та капіталізму. Селянство і селянські господарства розумів як соціальну і економічну основу, прогрес якої (в широкому сенсі) забезпечить кооперація як добровільна самоорганізованість селянських індивідуумів.

Ключові слова: М. Левитський, «артільний батько», кооперація, артіль, аграризм.

Problem statement. Among the pleiad of Ukrainian intellectuals, public figures, and people who cared about the fate of the people, in particular the peasantry, in the second half of the nineteenth and first third of the twentieth centuries, Mykola Levytsky occupied a prominent place. His personality, creative and practical heritage attracted the attention of his contemporaries. This was due to the fact that, despite being in tune with their time, they were distinguished by high moral qualities, a depth of understanding and comprehension of reality, and an active position in addressing socio-economic and socio-political issues of the time. The views of the “Artel Father”, his experience in the field of cooperation, and his non-standard practical steps in the self-organization of peasants have not lost their significance in our time. Given the versatility of M. Levytsky personality, the uniqueness of his intellectual and practical achievements, their study is relevant.

Research analysis.

The socio-political intellectual and practical heritage of M. Levytsky has become an object of scientific study in the modern Ukrainian historiography. This topic is the focus of multigenre research by V. Marochko¹, A. Panteleimonenko³, E. Kostyk⁴, M. Aliman⁶, V. Vovchenko⁷, L. Syniavska¹⁰, V. Recruit and O. Stepchenko¹¹, S. Heley¹³, I. Pyatnytska¹⁴, O. Zhytkov¹⁶, V. Danylenko¹⁷, and others.

1 Марочко В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 pp.). Київ: М.Р. Kots Publishing, 1995. 244 с.

2 Марочко В.І. ЛЕВИТСЬКИЙ Микола Васильович / Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Levytsky_M_V (останній перегляд: 28.05.2024)

3 Пантелеймоненко А. Микола Левитський. Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 1. Львів: Укоопосвіта, 1999. С.130–136.

4 Костик Є. Микола Левитський – організатор артільного руху. *Український селянин*. 2002. Вип. 5. С. 48 – 51.

5 Костик Є. Дискусії навколо діяльності М. В. Левитського. *Український селянин*. 2008. Вип.11. С. 125–128.

6 Аліман М. Микола Левитський: кооперація – найкраща квітка на полях рідного краю. *Вісті Центральної спілки споживчих товариств*. 2003. № 23. С.7.

7 Вовченко В. Архівна спадщина і бібліотека Миколи Васильовича Левитського (1859 – 1936) як джерело з історії українського просвітницького руху кінця XIX – 20-х років XX ст. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 1. С. 36 – 41.

8 Вовченко В. Спогади сучасників про М.В. Левитського як історико-біографічне джерело з історії кооперації в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття (за мемуарами особового архіву). *Рукописи та книжкова спадщина України*. 2007. Вип. 11. С. 70 – 78.

9 Вовченко В. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М. В. Левитського (1859–1936): історія, реконструкція, зміст: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.10 «Документознавство, архівознавство». К., 2007. 16 с.

10 Синявська Л. Кооперація – незабутній досвід: з нагоди 150-річчя з дня народження «артільного батька» Миколи Левитського. *Інформаційний вісник Наукового товариства істориків-аграрників «Історико-аграрні обрії»*. 2009. № 7.

11 Рекрут В., Степченко О. «Артільний батько» Левитський Микола Васильович на Поділлі. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2014. Т. 21. С. 376–386.

12 Рекрут В. Маловідомі сторінки життя М.В. Левитського на Кубані та Північному Кавказі у 1918 – 1920 роках. *Красзнавство*. 2019. № 2. С.50 – 56.

13 Гелей С. Микола Левитський – визначний громадський та кооперативний діяч кінця XIX –першої третини XX ст. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції: матеріали щорічної наукової конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів Львівського торговельно-економічного університету* (Львів, 13–14 травня 2016 року). Львів: Растр-7, 2016. С. 62–64.

14 Пятницькова І. Землеробські артілі М.В. Левитського: антропологічний вимір. *Історичні і політологічні дослідження*. 2017. № 1 (60). С. 29–39.

15 Piatnytskova, I. Cultural-educational activity of the south Ukrainian cooperatives at the beginning of XX century. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2019. № 11. С.98–107.

16 Житков О. Формування суспільно-політичних поглядів українського кооператора Миколи Левитського в період 1890-х – початку 1900-х років. *Літопис Волині*. 2020. Вип. 22. С.25 – 30.

17 Даниленко В. Візія Миколи Левитського ролі Росії, Польщі та країн Західної Європи в історії України. *Красзнавство*. 2020. № 1

Consistently, thoroughly, the figure of M. Levytskyi, his ideological world and the world of practice are presented in the works of the Cherkasy school of agricultural historians, members of the Scientific Society of Agricultural Historians. In particular, the work of I. Farenii, who has been studying the history of Ukrainian cooperation, the figures of its leaders, and M. Levytskyi¹⁸ himself for twenty years, stands out in this area.

At the same time, despite the modern Ukrainian historiographical tradition, we do not observe a “research boom” on the topic we have raised. The figure of M. Levytsky, on the one hand, is not on the margins of historical and scientific research, but on the other hand, he has received much less attention from scholars than, say, the figures of M. Hrushevsky, P. Skoropadsky, S. Petlura, etc.

The purpose of the article.

The latest scientific historical literature substantively highlights various aspects of the multifaceted figure of the “Artel Father”, the attitude of domestic and foreign contemporaries to him, the influence of his cooperative ideas on the development of Ukrainian and world cooperation, etc. At the same time, the agrarian perspective of M. Levytsky cooperative ideas and practices is not discussed. Taking this into account, the authors of the article aim to reveal the agrarian context of Mykola Levytsky cooperative thoughts.

The statement of the basic material.

In the socio-economic and socio-political life of Naddniproshchyna, Ukraine, the second half of the nineteenth and early twentieth centuries were the period of the Industrial Revolution, the formation of the industrial basis of the Romanov Empire’s economy, the era of modernization and politicization of the country, and the response to external, universal civilizational challenges. These were the consequences of the Great Reform of 1861 and the subsequent reforms of the 1860s and 1870s. It became a new challenge for the peasantry. The will to live prompted the peasantry to change themselves, acquire new competencies, find adequate ways to survive, and apply them in practice¹⁹.

These processes that took place during the period in question also became a challenge for Ukrainian intellectuals who were not indifferent to the fate of the people, including the peasantry. They had access to domestic and foreign literature of various genres, were interested in various socio-political ideologies, and analyzed common agricultural practices in different countries. Reflecting on the socio-cultural space of that time, of which they were a part, they considered and proposed various models of socio-economic transformations aimed at improving the socio-economic situation of the peasantry, which made up 80% of the population of the Naddniproshchyna and the Russian Empire as a whole.

Thus, M. Levytsky considered cooperation to be one of the successful practices of that time, which yielded positive results for its participants, was an effective tool for mitigating, if not completely eliminating, not only socio-economic, but also cultural, educational, socio-political and other negatives inherent in the peasant world of that time. For him, it was “one of the banners of our era,” but not “the ultimate ideal form, beyond which there seems to be nowhere to go²⁰”.

– 4. С.84 – 90.

18 Фареній І. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Черкаси: Національний університет ім. Богдана Хмельницького, 2003. – 144 с.; Фареній І. З історії діяльності «артільного батька» Миколи Левитського у період становлення кооперативного руху (кінець XIX – початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 193–201; Фареній І. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX-на початку XX століття. Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. 432 с.; Фареній І. Про артільного батька Миколу Левитського: Доповідь на урочистому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. 36 с.; Фареній І. «Артільний батько» Микола Левитський – видний представник національної інтелігенції кінця XIX – першої третини XX ст. *Гуржіївські історичні читання.* 2011. Вип. 4. С. 99 – 101; Фареній І. Соціалізм і кооперація в поглядах «артільного батька» Миколи Левитського. *Вісник Черкаського національного. Серія Історичні науки.* 2015. №29. С. 28 – 33; Фареній І. «Елисаветград – центральне місце діяльності известного насадителя артелей»: з історії діяльності «артільного батька» Миколи Левитського: 1905 – 1918 роки. *Красзнавство.* 2019. № 2. С. 37 – 56; Фареній І. Діяльність «артільного батька» Миколи Левитського та інтелігенція його епохи в історико-методологічному аспекті (друга половина XIX – перші десятиліття XX ст.). *Вісник Черкаського національного. Серія Історичні науки.* 2022. № 1. С. 74 – 85.

19 Корновенко С. Суб’єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 1917 – 1921 рр. *Український історичний журнал.* 2017. № 4. С. 83 – 94.

20 Фареній І. Соціалізм і кооперація в поглядах «артільного батька» Миколи Левитського. *Вісник Черкаського національного. Серія*

He defended the principled position that “cooperation is the best and most appropriate manifestation of human genius within the framework of socio-economic construction.²¹” In particular, in January 1896, in a heated debate with P. Struve, who did not accept Marxism, M. Levitsky argued against the latter’s claims that “no artel kingdom, or even artel county, or any lasting artel results at all ...” could exist. Relying on the practice of introducing artels and his in-depth knowledge of the peasant world of the time, he stated: “Artels are not the result of theoretical hobbies, but a reality that attracts the greatest attention of various persons interested in the situation of our people... I did not speak of an artel kingdom, I look at artels as one of the ways to improve the economic situation in the countryside...²²” The “Artel Father” defended the same position in the fall of 1896 in Geneva, in a sharp debate with H. Plekhanov²³.

He criticized the Marxists for “deliberately ignoring the interests of the people for the sake of growing revolutionary sentiment²⁴”. He considered their ideology “the bloodless phraseology of the worst conservatives”. “In economic life,” Levitsky wrote, “they are the same centralists... I am surprised that these gentlemen are still spoken of as progressive figures²⁵”.

In addition to Marxism, Mykola Levitsky criticized capitalism. He considered it incompatible with agriculture. Instead, cooperation for him was the only “normal healthy and desirable way out ... in ... further evolution²⁶”.

Unlike the Marxists, he did not neglect the right to private property, but promoted the effective development of peasant farms. For him, they “are the basis of the economic development of the people. The viability of peasant farms, even amidst the difficult conditions in which they operate mainly in Ukraine, speaks for itself. However, it is necessary to protect small farms by self-help organizations, and to raise the cultural level of the peasant masses sufficiently²⁷”. For him, the farmers are “a conscious and noble element in history,” whose faith is being killed by the Social Democrats, “glorifying economic materialism²⁸”.

I. Fareniiy argument that cooperation is an effective form of socio-economic life for the “artel father” is correct. It “can be applied to all branches of national labor, and its beneficial influence spreads wherever its breath touches.” “Of all the existing types of organization of national labor, we know the most appropriate form of it - which would take into account the interests of both workers and society - is the cooperative, artel form ...²⁹”.

In addition, in our opinion, Mykola Vasylovych was sincerely convinced of the complementary nature of cooperation. He also considered it an effective tool for positive influence on the moral, cultural and educational components of the peasant world. According to Y. Pavlykovsky, he was also concerned about the low spiritual culture of the peasantry. In view of this, M. Levitsky was concerned that “a group of united comrades-members deepened their knowledge, their worldview, and in brotherhood and love managed to master new areas of economic life with their own spiritual and material means³⁰”. He wrote that “there is little love and much malice among us, and that only

Історичні науки. 2015. №29. С. 30.

21 Д-р Ілля Витанович Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 105.

22 Костик Є. Дискусії навколо діяльності М. В. Левитського. *Український селянин.* 2008. Вип.11. С. 126.

23 Вовченко В. Спогади сучасників про М.В. Левитського як історико-біографічне джерело з історії кооперації в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття (за мемуарами особового архіву). *Рукописи та книжкова спадщина України.* 2007. Вип. 11. С. 71.

24 Фареній І. Про артільного батька Миколу Левитського: Доповідь на учорішньому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. С. 25.

25 Д-р Ілля Витанович Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 109.

26 Фареній І. Про артільного батька Миколу Левитського: Доповідь на учорішньому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. С. 20.

27 Павликовський Ю. Микола Левитський В 50-ліття його громадсько-кооперативної праці. 1878 – 1928. (Біографічний нарис з портретами ювілянта). Львів, 1928. С. 10.

28 Д-р Ілля Витанович Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 109.

29 Фареній І. Соціалізм і кооперація в поглядах «артільного батька» Миколи Левитського. *Вісник Черкаського національного. Серія Історичні науки.* 2015. №29. С. 30.

30 Павликовський Ю. Микола Левитський В 50-ліття його громадсько-кооперативної праці. 1878 – 1928. (Біографічний нарис з портретами ювілянта). Львів, 1928. С. 10.

by joining together in good faith to work together in good agreement and in mutual brotherly love can we help ourselves and better manage our economy and life in general³¹”.

Such thoughts of M. Levytsky, formed, on the one hand, under the influence of family upbringing, pro-gymnasium teacher H. Struzhevskiyi, observations and analysis of the peasant world of that time, socio-cultural space, and, on the other hand, the works of Chernyshevskiyi, Lassalle, Drachomanov, and Marx³², became the basis for his practical activity. In 1894, in the village of Fidvar, where he formed as a personality and crystallized the fundamental principles of his worldview, he founded the first agricultural artel. Translated from Tatar, artel means “Orta” - community. This is where the word “Ortak” comes from - common, public. In essence, the artel is a union, “as “brotherhoods” and “societies” - as a kind of cooperative, known in the Russian and Ukrainian lands for thousands of years. ... The most original Ukrainian artel was the organization of the Zaporizhzhia Sich, this kind of first “Cooperative Republic,” as A. Ulitin calls it³³”.

Reflecting on the advantages of cooperation (unions, artels), its impact on the socio-economic, moral, cultural, and educational life of the rural world, M. Levytsky clearly identified seven main positions. He summarized them as follows:

1) “to be able to hold on to the land, not to abandon it and farming, which we love from our grandfathers and parents, to which we are accustomed, because farming is our favorite and native work, it is the main source of our means and our wealth”;

2) the union changes the nature of peasant labor, provides economic prosperity to the peasantry, makes it “more durable, more certain, so that it can provide for us and our families forever ... in the Union it is easier to do ... hired labor is not at all like the labor of the owners themselves, who had previously joined the Union”;

3) unionized peasant farms are more resistant to cataclysms, in particular, to crop failures, as they have sufficient stocks for both consumption and sowing grain;

4) the Union provides a real opportunity for peasant farms to apply the achievements of agronomy, breeding, and agricultural machinery;

5) peasant farms united in a union have a greater opportunity for practical commercialization of their activities by attracting loans and their effective use;

6) it is easier for cooperative peasant farms to fulfill tax and other payments and obligations;

7) a union, artel as a voluntary association of peasant farmers also fulfills a cultural and educational mission, moralizing. It is called upon to “wean ourselves from anger at each other, and to teach brotherly life, mutual respect and love...³⁴”.

The peasant-centered nature of the farmers’ unions introduced by M. Levytsky was accurately noted by Ivan Franko. He wrote that “the farmers’ unions of Levytsky’s unions grew not out of doctrine, but out of practical need and out of a fervent love for the people³⁵”. The thoughts and practical activities of the “artel father” were frankly peasant-centered. To “work for the benefit of the people,” whom he selflessly served, the “artel father” called on everyone “whose heart is not indifferent to the people’s grief, and whose mind is not clouded by stupid theories like economic materialism, historical fatalism, etc., who has eyes to see grief and ears to hear the groaning of the people ...³⁶”

Another contemporary of the “artel father,” L. Bozhko, commenting on the views of M. Levytsky, emphasized that for the latter, cooperation was “a guiding star that heralds new foundations of life

31 Левитський М. Спількова умова для хліборобських спілок. Львів: з друкарні Наукового тов. ім. Шевченка, 1901. С. 7.

32 Д-р Ілля Витанович Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 103.

33 Павликовський Ю. Микола Левитський В 50-ліття його громадсько-кооперативної праці. 1878 – 1928. (Біографічний нарис з портретами ювілянта). Львів, 1928. С. 9.

34 Левитський М. Спількова умова для хліборобських спілок. Львів: з друкарні Наукового тов. ім. Шевченка, 1901. С. 11 – 12.

35 Д-р Ілля Витанович Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 109.

36 Фареній І. Про артільного батька Миколу Левитського: Доповідь на урочистому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. С. 26.

that will fulfill the long-held dream of that great era of human life when the modern principle of homo homini lupus est (man to man is a wolf) will prevail, but another - homo homini amicus est”³⁷.

At the same time, Mykola Vasylovych did not absolutize cooperation. He justified his position as follows. On the one hand, “cooperation is the only way to ensure the healthy development of the national economy.” On the other hand, “cooperation is at the same time only a milestone on the way to the economic revival of the people³⁸”. The allegory he proposed for cooperation is informative. He identified it with a crutch during illness. As long as the peasants are “sick,” i.e., unable to manage properly, they use the crutch and unite in an artel, taking advantage of all the benefits of this union. As soon as the farmers “recover,” i.e., reach a certain level of wealth that allows them to feel confident in managing individually, they believe that the crutch has fulfilled its function and get rid of it³⁹. In this context, L. Bozhko was right that “while attaching such great importance to cooperation, raising it so high, Levitsky nevertheless does not see it as a panacea, a single cure for all the people’s ills.⁴⁰”

The analysis of the above-mentioned advantages of the union and the worldview of the “artel father” gives sufficient grounds to say that M. Levytsky saw cooperation in general and agricultural artels in particular as a separate direction of development of the peasant world. It was neither socialist nor capitalist, but a “third way” based on the subjectivity of the peasantry as a separate entity distinct from other subjects of the socio-cultural space of the time. We can talk about the middle way proposed by Mykola Vasylovych, which is a characteristic feature of Central and Southeastern agrarianism in general and Ukrainian agrarianism in particular.

In support of our position, we will cite how cooperation was understood in agrarianism by Ukrainian and Central and Southeastern agrarians⁴¹.

A large cohort of intellectuals contributed to the formation of the ideology of Ukrainian agrarianism. During the second half of the nineteenth century and the first third of the twentieth century, Ukrainian agrarianism was formed as a theory and practice, presented both as an independent direction of central and southeastern agrarianism and as an element of other philosophical and political doctrines and practices. Its representatives or figures of the time, whose system of views had an agrarian component, were, for example, P. Kulish, V. Lypynskyi, P. Skoropadskyi, H. Simantsiv, V. Prokhoda, Y. Klymchach, K. Podoliaka, S. Bilodub, M. Bohun, and others. For a long time in the interwar period, the Ukrainian Agrarian Society existed in Podebrady. It was founded “for the study of agrarianism with a comprehensive familiarization with the forms of economic activity of farmers⁴²”.

The key ideologies of agrarianism are as follows: the uniqueness and indisputable value for humanity of the spiritual, moral, cultural and social properties inherent in the peasantry and its labor⁴³; recognition of the peasantry as a stratum capable of playing an independent role in political life⁴⁴; not capitalist, but a “separate” peasant way of developing society, preservation of private

37 Божко Л. М. Левитський як кооператор і його хліборобські спілки. Львів, 1909. С. 3 – 4.

38 Павликівський Ю. Микола Левитський в 50-ліття його громадсько-кооперативної праці. 1878 – 1928. (Біографічний нарис з портретами ювілянта). Львів, 1928. С. 10.

39 Фареній І. Про артільного батька Миколу Левитського: Доповідь на урочистому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. С. 14.

40 Божко Л. М. Левитський як кооператор і його хліборобські спілки. Львів, 1909. С. 4.

41 Корновенко С., Тельвак В. Аграризм як селяноцентричний феномен країн Центральної та Південно-Східної Європи другої половини XIX – першої третини XX ст.: витоки і сутність явища. *Український селянин*. 2020. Вип. 24. С. 10 – 16; Компанієць О. Аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 років у контексті розвитку європейського та північноамериканського аграризму XIX – першої третини XX століття: огляд зарубіжних джерел. *Український селянин*. 2020. Вип. 24. С. 86 – 92; Корновенко С. Хутірська філософія П. Куліша: біля джерел українського аграризму. *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 64-76; Корновенко С., Тельвак В. Аграризм як селяноцентричний феномен країн Центральної та Південно-Східної Європи другої половини XIX – першої третини XX ст.: наукове осмислення явища. *Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм*. Черкаси. 2021. С. 9–19; Корновенко С. Аграризм / *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Аграризм>

42 Зі спогадів В. Х. Проходи – Голови Українського Аграрного Товариства у Podeбрадах, 1929 – 1934 (уривки) / *Український аграризм: збірник документів*. Черкаси, 2021. С. 269.

43 Матвеев Г. «Третий путь»? Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. М.: Изд-во Московского университета, 1991. С. 3–4.

44 Крапивин А. Аграризм Димитра Драгиева – вождя болгарских крестьян. *Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні*

property - small peasant property as its optimal regional variant and the basis for social progress, as well as the idea of a peasant cooperative state⁴⁵; the superiority of agriculture and the rural way of life over industry and the city, as well as the peasantry over other social groups⁴⁶; the peasantry - the agricultural layer - concentrates the main positive values and qualities of society, is the foundation of the state's stability and the bearer of national identity, and the above virtues should determine its political power⁴⁷.

In both Ukrainian and Central and Southeastern agrarianism, cooperation plays a prominent role. For example, the theorist of modern Ukrainian agrarianism H. Simantsiv, as revealed in our previous studies⁴⁸, considered cooperation as the basis for “a systematic, in accordance with the laws of evolution, restructuring of the social system in the direction of its improvement and perfection⁴⁹”. Denying the significance of class antagonism, dictatorship, and revolution as engines of history, and not accepting their meanings, he proposed an alternative tool for improving society, particularly in the socio-economic and socio-political spheres. The fundamental goal in the evolution of the social model, according to the provisions of Ukrainian modern agrarianism, is “man and his good. This goal is common, e.g., should be common to all social strata⁵⁰”. It can be achieved through the cooperation of “all social strata and units and their associations⁵¹”. G. Simantsiv interpreted cooperation broadly. He understood it as a complex social phenomenon, a unique socio-political and socio-economic instrument:

- 1) “instead of class struggle - class cooperation”;
- 2) “instead of social struggles - mutual compromises and concessions for the common good”;
- 3) “cooperation of all the living forces of the people”;
- 4) harmonious development of “all components of society, and therefore of the individual”⁵².

In fact, the author of *The Modern Agrarianism*, in our opinion, proposed an innovative understanding of cooperation as a tool for implementing complementary socio-economic and socio-political models. A complementary society is a society of common values and ideals, development, prospects, comfort, and a harmonious combination of individual and collective principles.

Justifying the slogan: “PRIORITY TO COOPERATION,” Ukrainian agrarians in the Podbrady region understood cooperatives as an important economic factor in the theory of agrarianism, which was formed on the basis of their reflection on the Ukrainian agricultural reality of the second half of the nineteenth and first third of the twentieth centuries. In their view, it “leads to a fairer distribution of national income and thus leads to social reconciliation.” Among other things, they argued, in accordance with “our pre-Bolshevik life,” cooperatives were a reliable way to protect the labor of the Ukrainian farmer. The population united in cooperatives was more interested in the overall development of the “national economic process⁵³”.

The Polish agrarian S. Milkowski considered cooperatives and agricultural education to be the main factors of “progress and prosperity of the village.” In his opinion, cooperatives play a leading role in the socio-economic life of farmers, as they allow solving tasks that “exceed the capabilities of individual farms and facilitate and improve management or procurement.” Cooperatives are the backbone of agrarianism because they make economic democracy a reality. Unlike others,

науки. 1998. Вип. 2. С. 69.

45 Маковецкая Т. Крестьянские партии в политической структуре Болгарии и Румынии в первой четверти XX в. *Балканские исследования*. 1984. Вып. 9.: Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы.

46 Аграризм // *Энциклопедия социологии*. URL: <http://dis.academic.ru/dis.nsf/socio/63/ АГРАРИЗМ>

47 Галушко К. «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. *Український історичний збірник*. 2000. № 2. С. 164.

48 Корновенко С. Інтелектуальна спадщина Г. Сіманціва: український аграризм / Селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.: аграризм. Черкаси, 2021. С. 167 – 184.

49 Доповідь Г. Сіманціва «Новітній аграризм», прочитана в українській академічній громаді в Подєбрадах та в республікансько-демократичному клубі в Празі. 1929 р. / *Український аграризм: збірник документів*. Черкаси, 2021. С. 203 – 209. С. 225.

50 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф. 4465, Оп. 1, Спр. 747, Арк. 37, Арк. 16.

51 Там само. Арк. 16.

52 Там само.

53 Завдання Українського Аграрного Товариства у Подєбрадах (Чехословаччина), 1930. / *Український аграризм: збірник документів*. Черкаси, 2021. С. 243 – 244.

“a cooperative association is based on democratic principles, it is a ready-made and proven form of organizing economic life.” S. Milkowski believes that the fundamental distinctiveness of cooperatives lies in the following fundamental points:

- 1) money ceases to be the goal and dominant, its status is reduced to the role of a means;
- 2) the first place is occupied by a person and his/her attitude to the organization;
- 3) the rights and obligations of a cooperative member do not depend on material wealth;
- 4) the cooperative “places great emphasis on raising the moral side of a person”;
- 5) the cooperative prepares a person for higher forms of socialized management⁵⁴.

The Czechoslovakian agrarian A. Paláček, reflecting on the essence of agrarianism, reasonably wrote that supporters of agrarianism have to realize their mission in conditions of constant struggle. He clearly outlined against whom/what and for whom/what this struggle is. First of all, against the interests and ideas of other states and classes, against the ignorance and indifference of the peasantry itself. Accordingly, “for” “the modern farmer and economic progress, for cooperatives, for agricultural education, economic and political organization of the peasants, for social and cultural policy of the village...⁵⁵”.

For the Czechoslovakian agrarian, cooperation is an integral component of agrarianism, one of the fundamental and basic principles for which the struggle for it is constantly ongoing. It is of common interest to all variants of agrarianism⁵⁶. He understands it as the second stage in the development of agrarianism, which came after the abolition of serfdom and manorialism, and the economic crises of the nineteenth century. A. Paláček justifies the peasants’ initial distrust of cooperation by “lack of awareness and trust in other owners.” The evolution of peasant consciousness, socio-economic changes in their lives lead to the fact that “a peasant who grows up in the village and goes beyond it, thus recognizes that he has common interests with other peasants and people dependent on agriculture, and feels the need to jointly organize and cooperate their actions⁵⁷”.

The conclusions.

Thus, comparing the intellectual and practical heritage of M. Levytsky with the theoretical heritage of agrarianism allows us to reasonably conclude that there is an agrarian context in Mykola Levytsky cooperative reflections. Like the agrarians, he did not absolutize the role and importance of cooperation in the peasant world of the second half of the nineteenth and first third of the twentieth centuries, but he gave it a prominent place. Adhering to a peasant-centered approach, the “artel father” identified cooperation in general and agricultural artels in particular as an alternative, a “third way” to the models of development of the peasant world of that time: socialism (Marxism) and capitalism. He understood the peasantry and peasant farms as a social and economic basis, the progress of which (in a broad sense) would be ensured by cooperation as a voluntary self-organization of peasant individuals.

Funding.

The article contains the results of a study based on the fundamental research ‘Socio-cultural space of Ukraine in the second half of the nineteenth century - the first third of the twentieth century: the peasant world’ (state registration number: 0123U101600).

References:

1. Ahraryzm [Agrarism]. (n. d.) ntsyklopedyia sotsyolohyy [Encyclopedia of Sociology]. Retrieved from <http://dis.academic.ru/dis.nsf/socio/63/> АГРАРИЗМ [in Russian]

54 Мілковський С. Аграризм як форма перебудови суспільного устрою, 1933 (уривки) / Український аграризм: збірник документів. Черкаси, 2021. С. 249 – 250.

55 Палачек А. Нове селянство (основи руралізму), 1933 (уривки) / Український аграризм: збірник документів. Черкаси, 2021. С. 256 – 265. С. 256.

56 Там само. С. 259.

57 Там само. С. 258.

2. Aliman, M. (2003) Mykola Levytskyi: kooperatsiia – naikrashcha kvitka na poliakh ridnoho kraiu. [Mykola Levitskyi: cooperation is the best flower in the fields of his native land]. *Visti Tsentralnoi spilky spozhyvchykh tovarystv. [News of the Central Union of Consumer Societies]*, 23. [in Ukrainian]
3. Bozhko, L. (1909) Levytskyi yak kooperator i yoho khliborobski spilky. [Levitskyi as a cooperator and his agricultural unions] Lviv. [in Ukrainian]
4. Danylenko, V. (2020) Viziiia Mykoly Levytskoho roli Rosii, Polshchi ta krain Zakhidnoi Yevropy v istorii Ukrainy. [Mykola Levitsky's vision of the role of Russia, Poland and the countries of Western Europe in the history of Ukraine]. *Kraieznavstvo. [Local history]*, 1 – 4, 84 – 90. [in Ukrainian]
5. Farenii, I. (2003) Z istorii stanovlennia kooperatyvnoho rukhu v Naddnyprianskii Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). [On the history of the formation of the cooperative movement in Dnieper Ukraine (second half of the 19th - beginning of the 20th century)]. Cherkasy: Natsionalnyi universytet im. Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian]
6. Farenii, I. (2005) Z istorii diialnosti «artilnoho batka» Mykoly Levytskoho u period stanovlennia kooperatyvnoho rukhu (kinets XIX – pochatok XX st.). [From the history of the activities of the “artist father” Mykola Levitsky during the formation of the cooperative movement (end of the 19th - beginning of the 20th century)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. [Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]*, 9, 193–201. [in Ukrainian]
7. Farenii, I. (2008) Kooperatyvnyi rukh u Naddnyprianskii Ukraini v druhii polovyni XIX-na pochatku XX stolittia [Cooperative movement in Dnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries]. Cherkasy : Vidlunnia-Plus. [in Ukrainian]
8. Farenii, I. (2010) Pro artilnoho batka Mykolu Levytskoho: Dopovid na urochystomu zasidanni Sektzii sotsialnoi aktyvnosti silskoho naselennia z nahody 150-ricchya z dnia narodzhennia Mykoly Vasylovycha Levytskoho. [About the father of art Mykola Levitskyi: Report at the solemn meeting of the Section of social activity of the rural population on the occasion of the 150th anniversary of the birth of Mykola Vasyliovych Levitskyi]. Cherkasy: «Vertykal», vydavets PP Kandych S.H. [in Ukrainian]
9. Farenii, I. (2011) «Artilnyi batko» Mykola Levytskyi – vydnyi predstavnyk natsionalnoi intelihentsii kintsia XIX – pershoi tretyny XX st. [Mykola Levitskyi, “Father of Artil”, is a prominent representative of the national intelligentsia of the end of the 19th - the first third of the 20th century]. *Hurzhivski istorychni chytannia. [Gurzhiev's historical readings]*, 4, 99 – 101. [in Ukrainian]
10. Farenii, I. (2015) Sotsializm i kooperatsiia v pohliadakh «artilnoho batka» Mykoly Levytskoho. [Socialism and cooperation in the views of the “artist father” Mykola Levitskyi]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho. Seriiia Istorychni nauky. [Herald of the Cherkasy National. Series Historical sciences]*, 29, 28 – 33. [in Ukrainian]
11. Farenii, I. (2019) «Elysavethrad – tsentralnoe mesto deiatelnosti yzvestnoho nasadytelia artelei»: z istorii diialnosti «artilnoho batka» Mykoly Levytskoho: 1905 – 1918 roky. [“Elysavetgrad - the central place of activity of the famous artel planter”: from the history of the activity of the “artel father” Mykola Levitskyi: 1905 – 1918]. *Kraieznavstvo. [Local history]*, 2, 37 – 56. [in Ukrainian]
12. Farenii, I. (2022) Diialnist «artilnoho batka» Mykoly Levytskoho ta intelihentsiia yoho epokhy v istoryko-metodolohichnomu aspekti (druha polovyna XIX – pershi desiatylittia XX st.). [The activities of the “artist father” Mykola Levitskyi and the intelligentsia of his era in the historical and methodological aspect (the second half of the 19th century - the first decades of the 20th century)] *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho. Seriiia Istorychni nauky. [Herald of the Cherkasy National. Series Historical sciences]*, 1, 74 – 85. [in Ukrainian]
13. Halushko, K. (2000) «Khliborobska ideolohiia» V. Lypynskoho u systemi skhidnoievropeiskoho ahraryzmu [“Khliborob ideology” by V. Lypinsky in the system of Eastern European agrarianism]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. [Ukrainian historical collection]*, 2. [in Ukrainian]
14. Helei, S. (2016) Mykola Levytskyi – vyznachnyi hromadskyi ta kooperatyvnyi diiach kintsia Kh-IKh –pershoi tretyny XIX st. [Mykola Levitskyi is a prominent public and cooperative figure of the end of the 19th and the first third of the 20th centuries]. *Aktualni problemy ekonomiky i torhivli v suchasnykh umovakh yevrointehratsii: materialy shchorichnoi naukovoii konferentsii profesorsko-vykladatskoho sk-*

ladu i aspirantiv Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. [Actual problems of economy and trade in modern conditions of European integration: materials of the annual scientific conference of professors and teaching staff and graduate students of the Lviv University of Trade and Economics], 62–64. [in Ukrainian]

15. Kompaniets, O. (2020) Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rokiv u konteksti rozvytku yevropeiskoho ta pivnichnoamerykanskoho ahraryzmu XIX – pershoi tretyny XX stolittia: ohliad zarubizhnykh dzherel. [Agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917-1921 in the context of the development of European and North American agrarianism in the 19th - first third of the 20th century: a review of foreign sources]. *Ukrainskyi selianyn. [Ukrainian peasant]*, 24, 86 – 92. [in Ukrainian]
16. Kornovenko, S. & Telvak, V. (2020) Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX st. [Agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the countries of Central and South-Eastern Europe in the second half of the 19th - the first third of the 20th century]. *Ukrainskyi selianyn. [Ukrainian peasant]*, 24, 10 – 16. [in Ukrainian]
17. Kornovenko, S. (2017) Subiektnyi skladnyk ahrarnoho pytannia yak odna z peredumov Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr. [The subject component of the agrarian question as one of the prerequisites of the Ukrainian revolution of 1917-1921] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. [Ukrainian Historical Journal]*, 4, 83 – 94. [in Ukrainian]
18. Kornovenko, S. (2020). Khutirska filosofi ia P.Kulisha: bilia dzherel ukrainskoho ahraryzmu [The peasant philosophy of P. Kulish: near the sources of Ukrainian agrarianism] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. [Ukrainian Historical Journal]*, 5, 64 – 76. [in Ukrainian]
19. Kornovenko, S. Ahraryzm. [Agrarianism]. *Velyka ukrainska entsyklopediia. [Great Ukrainian encyclopedia]*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/Аграризм> [in Ukrainian]
20. Kornovenko, S., Hlibishchuk, M., Ilytskyi, V., Kompaniets O., Iozovyi, V., Pasichna, Yu. & Telvak, V. (2021). Selianotsentrychnyi fenomen Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr.: ahraryzm [The peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917-1921: agrarianism]. Cherkasy. [in Ukrainian].
21. Kostyk, Ye. (2002) P. Mykola Levytskyi – orhanizator artilnoho rukhu. [Mykola Levitskyi is the organizer of the artel movement]. *Ukrainskyi selianyn. [Ukrainian peasant]*, 5, 48 – 51. [in Ukrainian]
22. Kostyk, Ye. (2008) Dyskusii navkolo diialnosti M. V. Levytskoho. [Discussions surrounding the activities of MV Levitskyi]. *Ukrainskyi selianyn. [Ukrainian peasant]*, 1, 125–128. [in Ukrainian]
23. Krapyvyn, A. (1998) Ahraryzm Dymitra Drahyeva – vozhdia bolharskykh krestian [Agriculturalism of Dimitar Dragiev - the leader of the Bulgarian peasants] *Visnyk Donetskoho universytetu, Seriya B: Humanitarni nauky. [Bulletin of Donetsk University, Series B: Humanities]*, 2. [in Russian]
24. Levytskyi, M. (1901) Spilкова umova dlia khliborobskykh spilok [Trade union conditions for agricultural unions]. Lviv: z drukarni Naukovoho tov. im. Shevchenka. [in Ukrainian]
25. Makovetskaia, T. (1984) Krestianskye partyy v polytycheskoi strukture Bolharyu y Rumynyy v pervoi cherty XX v. [Peasant parties in the political structure of Bulgaria and Romania in the first quarter of the twentieth century]. *Balkanskye yssledovanyia. [Balkan studies]*, 9. [in Russian]
26. Marochko, V. (1995) Ukrainska selianska kooperatsiia. [Ukrainian peasant cooperation]. *Istorykoteoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.). [Historical and theoretical aspect (1861–1929)]*. [in Ukrainian]
27. Marochko, V. (2009) LEVYTSKYI Mykola Vasylovych [LEVITSKY Mykola Vasyliovych] Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the history of Ukraine], 6. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Levitsky_M_V [in Ukrainian]
28. Matveev, H. (1991) «Tretiy put»? Ydeolohiya ahraryzma v Chekhoslovakyi y Polshe v mezhoennyy peryod [“The Third Way”? The ideology of agrarianism in Czechoslovakia and Poland in the interwar period]. Moskva: Yzd-vo Moskovskoho unyversyteta. [in Russian]
29. Panteleimonenko, A. (1999) Mykola Levytskyi. Ukrainski kooperatory. Istorychni narysy. [Mykola Levitskyi. Ukrainian cooperators. Historical essays]. Lviv: Vyd-vo «Ukooposvita», 1. [in Ukrainian]
30. Pavlykovskiy, Yu. (1928) Mykola Levytskyi V 50-littia yoho hromadsko-kooperatyvnoi pratsi. 1878 – 1928. (Biografichnyi narys z portretmy yuvilianta). [Mykola Levitskyi On the 50th anniversary

- of his public cooperative labor 1878 – 1928. (Biographical sketch with portrait of the jubilant)] Lviv. [in Ukrainian]
31. Piatnytskova, I. (2017) Zemlerobski artili M.V. Levytskoho: antropolohichni vymir. [Agricultural artillery M.V. Levitskyi: the anthropological dimension]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia. [Historical and political studies]*, 1 (60), 29–39. [in Ukrainian]
32. Piatnytskova, I. (2019) Cultural-educational activity of the south Ukrainian cooperatives at the beginning of XX century. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk. [East European Historical Bulletin]*, 11, 98–107. [in English]
33. Rekrut, V. & Stepchenko, O. (2014) «Artilnyi batko» Levytskyi Mykola Vasylovych na Podilli. [Mykola Vasylyovych Levitskyi “Artilny father” in Podilla]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli [Education, science and culture in Podillya]*, 21, 376–386. [in Ukrainian]
34. Rekrut, V. (2019) Malovidomi storinky zhyttia M.V. Levytskoho na Kubani ta Pivnichnomu Kavkazi u1918 – 1920 rokakh. [Little-known pages of the life of M.V. Levitsky in the Kuban and the North Caucasus in 1918-1920]. *Kraieznavstvo. [Local history]*, 2, 50 – 56. [in Ukrainian]
35. Syniavska, L. (2009) Kooperatsiia – nezabutnii dosvid: z nahody 150-richchia z dnia narodzhennia «artilnoho batka» Mykoly Levytskoho. [Cooperation is an unforgettable experience: on the occasion of the 150th anniversary of the birth of the “father of art” Mykola Levitskyi]. *Informatsiyni visnyk Naukovoho tovarystva istorykiv-ahrarykiv «Istoryko-ahraryni obrii». [Information bulletin of the Scientific Society of Agrarian Historians “Historical and Agrarian Horizons”]*, 7. [in Ukrainian]
36. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]
37. *Ukrainskyi ahraryzm [Ukrainian agrarianism] (2021) (Ed.) S. Kornovenko. Cherkasy. [in Ukrainian]*
38. Vovchenko, V. (2007) Arkhivna spadshchyna i biblioteka Mykoly Vasylovycha Levytskoho (1859 – 1936) yak dzherelo z istorii ukrainskoho prosvitnytskoho rukhu kintsia XIX – 20-kh rokiv XX st. [The archival legacy and library of Mykola Vasyliovych Levitskyi (1859 – 1936) as a source for the history of the Ukrainian enlightenment movement of the late 19th – 20s of the 20th century]. *Bibliotechnyi visnyk. [Library Bulletin]*, 1, 36 – 41. [in Ukrainian]
39. Vovchenko, V. (2007) Arkhivna spadshchyna kooperatora, derzhavnogo i hromadskoho diiacha M. V. Levytskoho (1859–1936): istoriia, rekonstruktsiia, zmist [Archival heritage of the cooperator, state and public figure M.V. Levitskyi (1859–1936): history, reconstruction, content]. *Abstract of candi-date’s thesis. Kyiv. [in Ukrainian]*
40. Vovchenko, V. (2007) Spohady suchasnykiv pro M.V. Levytskoho yak istoryko-biohrafichne dzherelo z istorii kooperatsii v Ukraini naprykintsi KhIKh – na pochatku KhKh stolittia (za memuaramy osobovoho arkhivu). [Memories of contemporaries about M.V. Levitskyi as a historical and biographical source on the history of cooperation in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th century (according to the memoirs of the personal archive)]. *Rukopysy ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy. [Manuscripts and book heritage of Ukraine]*, 11, 70 – 78. [in Ukrainian]
41. Vytyanovych, I. (1964) Istorii ukrainskoho kooperatyvnogo rukhu. [History of the Ukrainian cooperative movement] Niu-York. [in Ukrainian]
42. Zhytkov, O. (2020) Formuvannia suspilno-politychnykh pohliadiv ukrainskoho kooperatora Mykoly Levytskoho v period 1890-kh – pochatku 1900-kh rokiv. [The formation of socio-political views of the Ukrainian cooperator Mykola Levitsky in the period of the 1890s - early 1900s]. *Litopys Volyni. [Chronicle of Volyn]*, 22, 25 – 30. [in Ukrainian]

Надійшла до редакції / Received: 15.03.2024

Схвалено до друку / Accepted: 29.05.2024